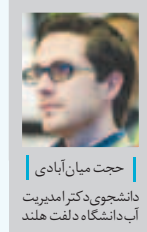

خطر مهندسی آب بدون توجه به امنیت آب

خاورمیانه مستعد جنگ آب

حجت میان‌آبادی
دانشجوی دکتری مدیریت
آب دانشگاه دلفت هلند

کشور ایران با داشتن حداقل ۱۵ همسایه، بیشترین تعداد همسایه را پس از کشورهای روسیه و چین در دنیا دارد که با تمام همسایه‌های خود نیز دارای مرز مشترک آبی است. حدود ۲۲ درصد

از کل ۸۷۵۵ کیلومتر مرز کشور به وسیله ۲۶ رودخانه کوچک و بزرگ مرزبندی شده است. شرایط اقلیمی خشک و بحران آب در این منطقه، صلح و امنیت پایدار را به شدت تهدید می‌نماید، با توجه به نیاز آبی شدید منطقه، پیش‌بینی می‌شود که بحران آب، عاملی مهم در تنش‌ها و تضادهای آتی خواهد بود. علاوه بر تعدد همسایگان و داشتن مرز آبی با تمام این همسایگان و قرارگیری در منطقه خشک و نیمه خشک دنیا، همسایگی با عراق و افغانستان که سال‌هاست در شرایط جنگ و ناامنی به سر می‌برند و به شدت به رودخانه‌های مرزی و بین‌المللی خود وابسته هستند نیز بر اهمیت مسأله افزوده و شرایط مرزی ایران را از منظر دیپلماسی آب و مدیریت رودخانه‌های مرزی، بحرانی‌تر کرده است. علاوه بر این، موقعیت ژئوپولیتیک و ژئواستراتژیک ایران و قرار گرفتن در بین ذخایر انرژی خلیج فارس، دریای عمان و دریای خزر بر اهمیت مسائل دیپلماسی آب یا همان دیپلماسی آب در ایران افزوده است. در کنار موارد اشاره شده، موقعیت متفاوت دیپلماسی آب ایران در شرق و غرب کشور نیز باعث پیچیدگی بیشتر این مسأله شده است. برخلاف رودخانه‌های شرق کشور که در اکثر آن‌ها ایران در پائین دست رودخانه قرار دارد، در رودخانه‌های مرزی غرب کشور، ایران در بالادست رودخانه‌ها قرار گرفته است. این بدان معناست که ایران هر گونه ادعایی از کشورهای بالادست خود در شرق کشور داشته باشد، باید به بخش زیادی از آن‌ها در غرب کشور به عنوان کشور بالادست عمل نماید.

آسیای مرکزی مستعد تنش بر سر آب

در سطح جهان رودخانه‌های اردن، نیل، دجله و فرات، آمودریا و سیردریا، و مکونگ جزء پرتنش‌ترین رودخانه‌های بین‌المللی شناخته شده‌اند. قرار گرفتن ایران بین دو حوضه بسیار پرتنش دیپلماسی آب آمودریا (جیحون) - سیردریا (سیحون) از یک سو و دجله - فرات از سوی دیگر و همچنین تنش‌های سیاسی و بحران‌های ژئوپولیتیک در منطقه غرب آسیا (خاورمیانه)، پیچیدگی‌های دیپلماسی آب ایران را تشدید کرده است. برخی محققان معتقدند که هیچ نقطه‌ای

از دنیا به اندازه آسیای مرکزی (شامل حوضه‌های آبریز آمودریا و سیردریا) مستعد درگیری و تنش بر سر منابع مشترک نیست. بیش از ۷۷ درصد از کل جریان آب حوضه آبریز دریای آرال توسط کشورهای تاجیکستان و قرقیزستان تأمین می‌شود، این در حالی است که این دو کشور تنها حدود ۱۵ درصد و کشورهای ازبکستان و ترکمنستان حدود ۷۱ درصد این آب را استفاده می‌نمایند. صددرد از آب کشور ترکمنستان - به عنوان یکی از کشورهای مدعی در این حوضه - از خارج از این کشور تأمین می‌گردد، بنابراین این کشور از منظر امنیت آبی، بشدت آسیب‌پذیر است و تلاش‌های زیادی برای دسترسی بیشتر به منابع آبی این حوضه مشترک انجام می‌دهد. از این رو، در این حوضه تنش‌ها و اختلافات شدیدی بین کشورهای ساحلی بر سر استفاده از منابع آب مشترک وجود دارد.

درگیری عراق، سوریه و ترکیه بر سر منابع آبی مشترک

حوضه دجله و فرات نیز به دلیل تنش‌های سیاسی و قومی پتانسیل بالایی برای تنش و درگیری بر سر منابع آبی مشترک دارد. تنش بین عراق و سوریه در سال ۱۹۷۵ در بهره‌برداری سوریه از سد الثوره و کاهش دبی رودخانه فرات تا مرز یک جنگ تمام عیار پیش رفت و عراق، سوریه را تهدید به بمباران سد الثوره کرد. این اختلاف باعث شد که دو کشور نیروهای خود را در مرزها مستقر نمایند. این مسأله در نهایت با میانجیگری عربستان و شوروی سابق خاتمه یافت. علاوه بر این، نوری المالکی، نخست‌وزیر عراق در اوایل سال ۲۰۱۲ هشدار داد که در صورت عدم انجام اقدامی سریع برای رفع کمبود منابع آب، ممکن است کشورهای عرب بر سر این موضوع به جنگ با یکدیگر کشیده شوند.

از آنجا که عراق بیش از ۹۸ درصد از آب خود را از دو رودخانه دجله و فرات تأمین می‌کند و هر دو رودخانه از خارج از این کشور سرچشمه می‌گیرند و از سویی دیگر، ترکیه با اجرای پروژه آناتولی کنترل بخش عظیمی از این منابع را در دست گرفته است، پیچیدگی‌ها و تنش‌های این حوضه بشدت افزایش یافته است. در نظر گرفتن مجموعه عوامل ذکر شده فوق بیانگر آن است که ایران یکی از خاص‌ترین نقاط دنیا از منظر دیپلماسی آب می‌باشد که نیازمند مطالعات عمیق و جدی در این زمینه است که متأسفانه در کشور مورد توجه کافی قرار نگرفته است.

رودخانه‌های مرزی و کمبود منابع آب در شرق کشور

با توجه به غیریکپوخت بودن پراکنش بارش در ایران، مسأله کمبود منابع آب در شرق

کشور بسیار بحرانی‌تر از غرب کشور است. از این رو، استفاده از رودخانه‌های مرزی و واردات آب از کشورهای همسایه همیشه به عنوان یکی از راهکارهای این مسأله مطرح بوده است که احداث سد دوستی - پروژه مشترک بین دو کشور ایران و ترکمنستان - یکی از این موارد می‌باشد. از آنجا که در زمان مطالعات و احداث سد دوستی دولت طالبان بر افغانستان حاکم بود، این کشور در مذاکرات سد دوستی در نظر گرفته نشد و بعد از استقرار دولت ملی و سقوط طالبان و برقراری نسبی امنیت و همچنین سرمایه‌گذاری‌های گسترده کشورهای غربی از جمله آمریکا در این کشور، اقدامات دولت افغانستان در تکمیل و بهره‌برداری از سد سلما مشکلاتی را برای بهره‌برداری مشترک ایران و ترکمنستان از سد دوستی ایجاد کرد. اما افزایش نیاز آبی در شمال شرق کشور به خصوص شهر مشهد و همچنین اقدامات دولت افغانستان در بالادست رودخانه هریرود پروژه در تکمیل سد سلما، نگرانی‌هایی را در جامعه ایجاد نمود و مسوولان را به فکر گزینه‌های دیگر از جمله واردات آب از کشور تاجیکستان انداخت.

امنیت آبی فراتر از نگاه صرفاً مهندسی

تأمین امنیت آبی به عنوان یک پیش نیاز الزامی امنیت غذایی و امنیت ملی به یکی از اصول شناخته شده در مباحث استراتژیک هر کشور تبدیل شده است. از این رو، هر گونه اقدام، طرح و برنامه‌ریزی در زمینه تأمین آب و امنیت آبی در کشور باید با در نظر گرفتن تمام جوانب اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، و امنیتی آن و تأثیرات آن در منطقه صورت پذیرد و نمی‌توان به چنین مطالعاتی تنها با دید صرف مهندسی نگریست و انتظار داشت که طرح‌های صرفاً مهندسی بتوانند در میان مدت و دراز مدت به اهداف از پیش تعیین شده خود دست یابند. همکاری‌ها و مبادلات آبی بین کشورها نمادی از همکاری‌های بین‌المللی و بین‌انگرس پتانسیل بالقوه منابع آبی است.

آب نماد مشارکت و همکاری ملت‌ها

آب بیش از آن که مظهر جنگ و تضاد باشد، می‌تواند به نماد مشارکت و همکاری بین دولت‌ها و ملت‌ها تبدیل گردد. اما در کنار این مسأله باید به این نکته نیز دقت کرد که این همکاری‌ها باید با مطالعه و در نظر گرفتن تمامی جوانب دیپلماسی آب منطقه و به ویژه وضعیت کشورهای همکاری کننده در حوضه‌های آبریز بین‌المللی باشد. گرچه تأمین امنیت آبی دومین کلاان شهر ضروری و منطقه شمال شرق کشور امری ضروری و انکارناپذیر است، ولی باید این نکته را نیز در نظر داشت که وابسته کردن امنیت آبی به منابع آبی خارج از کشور در واقع وابسته کردن بخشی از امنیت ملی آن منطقه است که باید با مطالعات کامل و در نظر گرفتن تمامی ملاحظات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و امنیتی و آشنایی کامل با وضعیت و چشم‌انداز دیپلماسی آب خاورمیانه صورت پذیرد.

قرار گرفتن ایران بین دو حوضه بسیار پرتنش دیپلماسی آب آمودریا (جیحون) سیردریا (سیحون) از یک سو و دجله فرات از سوی دیگر و همچنین تنش‌های سیاسی و بحران‌های ژئوپولیتیک در منطقه غرب آسیا (خاورمیانه)، پیچیدگی‌های دیپلماسی آب ایران را تشدید کرده است